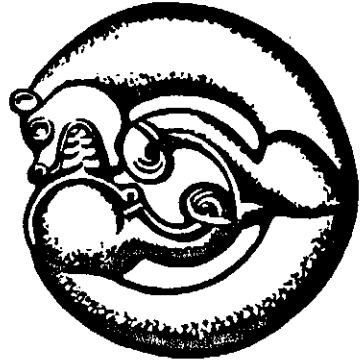


ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ



ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕЩЕПИНСЬКОГО КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА

В. Ю. Мурзін, Р. Ролле, С. А. Скорий

Публікуються матеріали курганів скіфського часу, досліджені в урочищі Перещепино поблизу Західного Більського городища.

У 1993 р. спільна експедиція Інституту археології НАН України та Німецького науково-дослідного товариства паралельно з іншими дослідженнями в околицях сучасного с. Більська продовжила розкопки курганів в урочищі Перещепино, розпочаті за кілька років археологами Харківського держуніверситету під керівництвом Б. А. Шрамка¹. Перед початком наших розкопок у Перещепині налічувалось близько десятка курганів, висота яких не перевищувала 2 м. Наведемо опис курганів, досліджених експедицією 1993 р.

К у р г а н № 1/1993 р. (№ 6). Насип кургану, особливо його північний та східний схили, було зруйновано під час прокладання газопроводу, а внаслідок оранки, як з'ясувалось згодом, істотно постраждала і центральна його частина, розтягнута у західному напрямку. Напередодні розкопок насип мав форму овалу розміром близько 25—26×21 і не більше 0,9 м заввишки (рис. 1). Грунт тут виявився дуже мішаним — через наявність численних нир гризунів навіть не простежено лінію давнього горизонту.

Насип кургану був оточений кільцевим ровом, простеженим насамперед під західною полою кургану (на інших ділянках дослідити його було не завжди можливо внаслідок покладеної тут труби газопроводу). За нашими спостереженнями, діаметр рову становив 25, ширина — 1—1,6, глибина — 0,6—1 м. У верхніх прошарках його заповнення були наявні залишки поминальної тризни: уламки ліпних посудин, амфор, кістки бика та коня*. Найбільше таких знахідок було на південній ділянці рову — тут виявлено фрагменти кількох ліпних посудин, ручка амфори, кістки бика, плечову кістку людини**. Усього в рові знайдено уламки щонайменше 7 посудин: амфори фасоського типу, яка датується кінцем VI — початком V ст. до н. е., двох горизонтів, однієї корчаги та трьох ліпних посудин, форма яких залишилася нез'ясованою (рис. 4, 1—3).

Під насипом містилося одне поховання скіфської доби (рис. 2). Могила мала вигляд прямокутної ями розмірами 4,4×3,9×1,3 м, орієнтованої за сторонами світу. Вона була перекрита дерев'яними колодами, покладеними впоперек. Уламок однієї такої колоди завширшки близько 10 см зберігся у заповненні ями.

Зі східного боку ями були влаштовані дві сходинки шириною 20—22 та висотою 20—42 см. Нижче, поблизу самого дна, було залишено материковий виступ, що мав форму напівовалу та розміри 60×44 см. Стіни ями були нерів-

* Тут і далі наведені палеозоологічні визначення О. П. Журавльова.

** Палеоантропологічні матеріали визначила С. І. Круц.

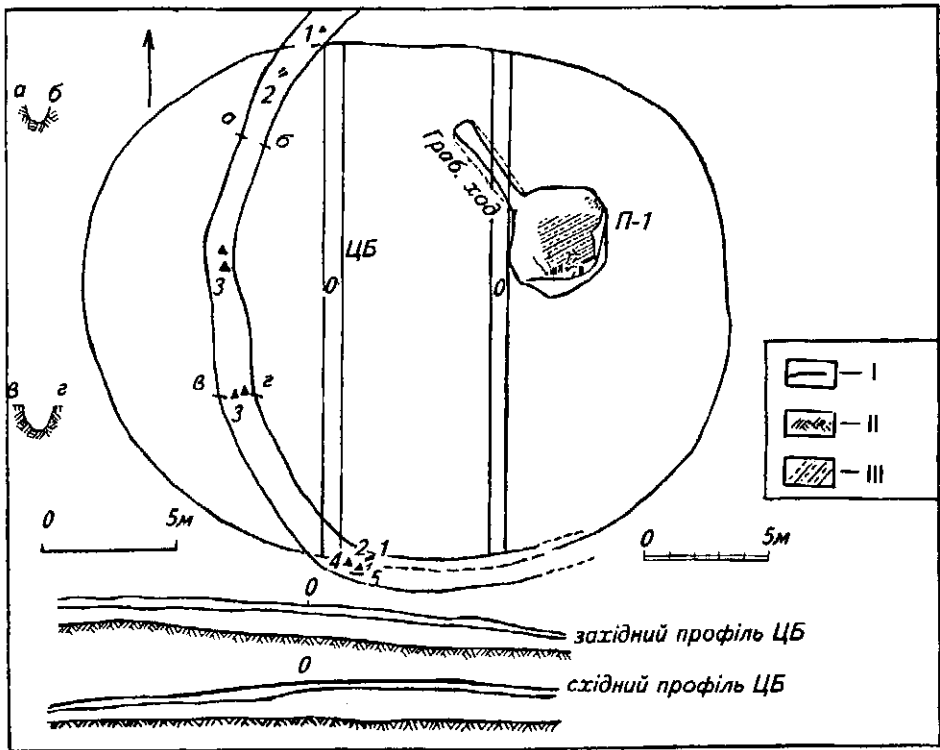


Рис. 1. Загальний план та розріз кургану № 1/1993 р. I — дерновий шар; II — підстилка. 1 — уламки амфори; 2 — кістки тварин; 3 — ліпна кераміка; 4 — розвал ліпної посудини; 5 — плечова кістка людини.

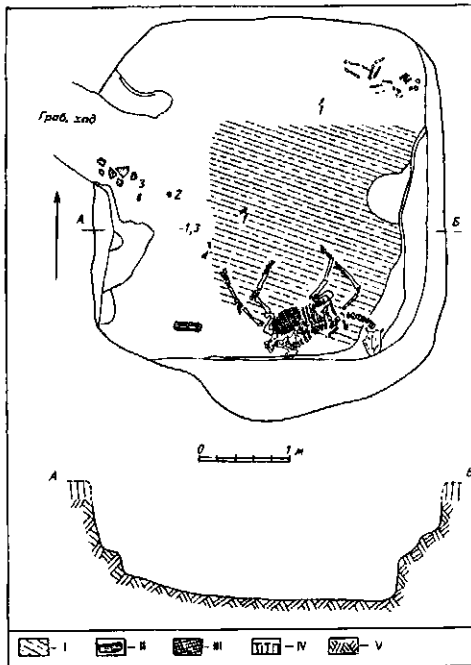


Рис. 2. План та розріз поховання у кургані № 1/1993 р. I — підстилка рослинного походження; II — дерево; III — залишки органіки; IV — стародавній чорнозем; V — материк. 1 — наконечник стріли; 2 — намистина; 3 — уламки корчаги; 4 — стрижень.

ні; на північній збереглися сліди знарядь з вузькою робочою частиною, якими рили могилу.

На долівці ями, яка дещо знижувалась у напрямку із заходу на схід, у її центрі та у східній частині, були наявні залишки підстилки у вигляді тліну дерева коричневого кольору (можливо — кори). Підстилка мала прямокутну форму та розміри 2,1—2,3×1,9 м. Північніше від неї, уздовж стіни, було виявлено кістки підлітка, що збереглися досить погано. Судячи за їх розташуванням, підліток був покладений на долівку могили на спину, головою на схід.

Уздовж північної стіни, ближче до північно-східного кута ями, частково на підстилці, лежав *in situ* кістяк теляти, голова якого була покладена на спеціально залишений материковий виступ (рис. 3). Його ноги були зігнуті, а на місці шлунку збереглися залишки рослинної їжі у вигляді темнозеленої маси (трави?).

Поховання було пограбоване у давнину, грабіжницький лаз, вирітий у материк на ширину приблизно 1 м, починався на північно-

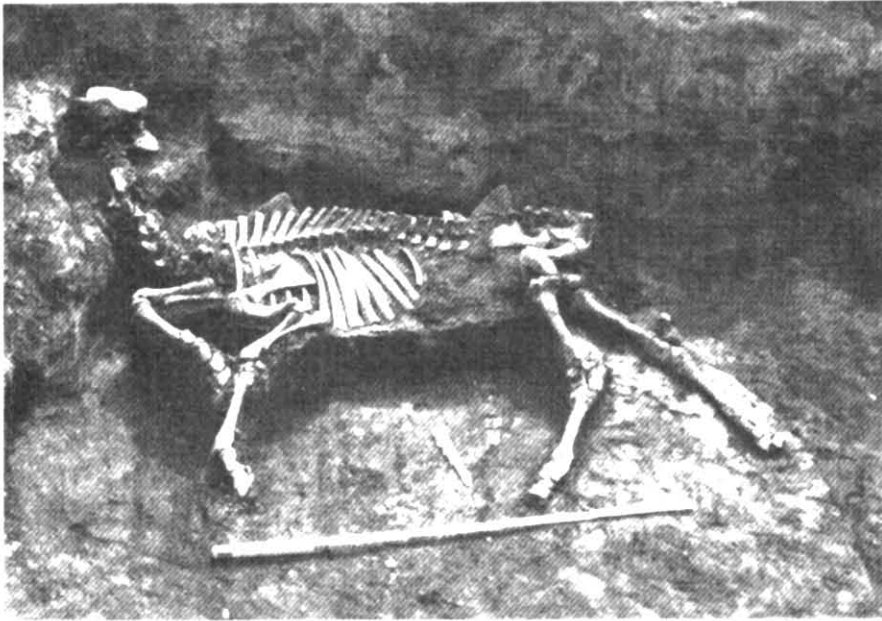


Рис. 3. Туша теляти у могильній ямі.

західній периферії кургану. Там, де лаз прилягав до могили, знайдено уламки чорнолощеної корчаги, ручку черпака, намистину.

На долівці самої ями — поблизу кістяка підлітка та на підстилці — знайдено два наконечники стріл і залізний стрижень, призначення якого незрозуміле. Нижче наводимо опис інвентаря, що зберігся:

1. **Фрагменти чорнолощеної корчаги** (9 екз.). Як свідчить форма уламків, корчага мала широкий тулуб та плавно відігнуті вінця. На одному з фрагментів зберігся орнамент у вигляді різьбленого трикутника, затертого білою пастою (рис. 4, 8, 10).

2. **Петельчата ручка ліпного черпака.** Довжина фрагменту, що зберігся, близько 10 см. У розрізі має форму овалу розміром 2,5×1 см. У верхній частині — виступ Т-подібної форми заввишки 5 см. Ручка прикрашена різьбленим геометричним орнаментом (заштриховані трикутник та ромб), інкрустованим білою пастою (рис. 4, 9).

3. **Кістяна намистинка** у вигляді кільця діаметром 0,8—1 см. Діаметр отвору — 3,5 мм (рис. 4, 4).

4. **Бронзовий наконечник стріли.** Дволопатекий, листоподібної форми, з довгою втулкою та шипом. Висота — 3,8 см (рис. 4, 7).

5. **Бронзовий наконечник стріли.** Аналогічної форми, висота — 4 см (рис. 4, 6).

6. **Залізний стрижень.** Довжина уламка — 3, діаметр — 0,8 см (рис. 4, 5).

Ці знахідки дають можливість висловити деякі припущення щодо характеру поховання. На нашу думку тут було поховано щонайменше 3 людини — дорослі чоловік (стріли) та жінка (намистина), кістяки яких були витягнуті грабіжниками на поверхню, а також підліток, що супроводжував основні персони.

Цікавою деталлю поховального обряду є наявність у могилі цілої туші теляти, що правила за напугану їжу. Подібні випадки у похованнях скіфської доби взагалі й похованнях лісостепу зокрема, зафіксовані досить рідко. Як приклад наведемо відомий курган Старша Могила на Посуллі².

Час поховання в кургані № 1 визначається рештками інвентаря, насамперед наконечниками стріл, як VII ст. до н. е., вірогідно його друга половина.

У зв'язку з цим привертас увагу певна асинхронність матеріалів поховання та залишків тризни із рову, зокрема амфори. Це може свідчити про періодичне відправлення якихось поминальних обрядів на кургані протягом досить тривалого часу. Наявність у заповненні рову кісток людини — якщо це не

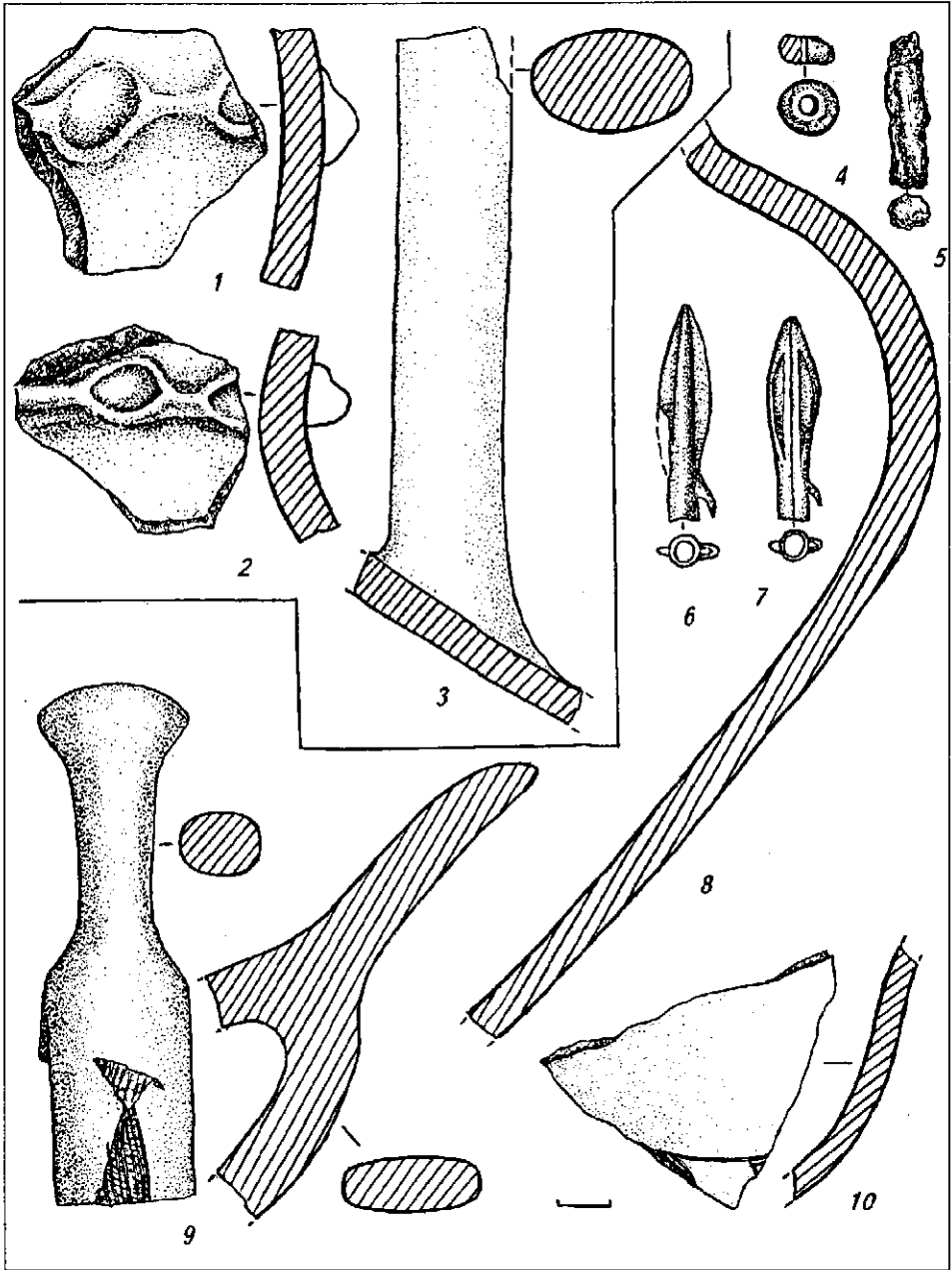


Рис. 4. Інвентар поховання у кургані № 1/1993 р. 1, 2 — уламки ліпних посудин; 3 — ручка амфори; 4 — кістяна намистина; 5 — залізний стрижень; 6, 7 — бронзові наконечники стріл; 8, 10 — фрагменти корчаги; 9 — ручка черпака.

залишки кістяків, витягнутих з могили грабіжниками — наводить на висновок про те, що під час цих обрядів могли здійснюватися й жертвування людей.

К у р г а н № 2/1993 р. (№ 7). Курган був розташований на відстані 260 м від першого у напрямку південь-південь-захід. Висота насипу — 1,8, діаметр — близько 30—32 м. У давнину, як було зафіксовано у розрізах насипу, курган мав форму овалу та розміри приблизно 25×20—22 м (рис. 5; 6). Спостереження у його східній частині показують, що насип було побудовано з дернин, розміри, форма та розташування яких добре простежуються у профілях СБ та СБ¹. Дернини, розміром від 20 до 50 см довжиною і 20—25 см шириною, мали овальну та прямокутну форми. Складені вони були досить

хаотично. За нашими підрахунками, 1 м^3 насипу містив близько 120—145 дернин. Насип на цій ділянці мав характерну «плямисту» структуру та був розділений трьома прошарками, вірогідно — мулястими креπίдами. Найкраще вони простежувалися у західному профілі східної бровки (СБ). Відстань між прошарками — 2—2,2 м. На інших ділянках насип був досить однорідний за своєю структурою, але не виключено, що він набув тут такого характеру внаслідок природного руйнування.

Під насипом у центрі було досліджено одне поховання скіфської доби, здійснене у дерев'яному склепі, спорудженому в прямокутній ямі з дромосом. Яма була орієнтована в напрямку з півночі на південь та мала розміри $3,4 \times 2,5 \times 0,85$ м. Дромос довжиною 3,9, шириною 1,6—2,1 та глибиною 0,4—0,5 м прилягав до ями з півдня (рис. 7; 8).

Стіни ями були обшиті дошками чи колодами, розміщеними горизонтально. Дошки були укладені вздовж коротких (торцевих) стін ями, розпирали довгі дошки та забезпечували стабільність конструкції. Найкраще збереглися ті, що були покладені вздовж південної та східної стін. Тут їх товщина становила близько 6, а ширина — 20 см.

Підлогу склепу також було викладено з дошок, що спиралися на спеціальні підмостки, які у свою чергу, були зафіксовані у виритих у долівці канавках. Ширина канавок, в яких збереглися залишки дерева, становить 20—35, глибини — 10 см. Майже усі дошки підлоги зітліли; виняток становила лише одна, покладена уздовж східної стіни. Завширшки вона була 26 см, а збереглася на довжину 1,8 м.

Склеп було перекрито впоперек 12 або 13 дерев'яними колодами шириною 0,2—0,4 м, покладеними в один шар. У довжину вони заходили на 0,6—0,8 м за межі ями. Над могилою колоди просіли і втратили свою форму. Деякі з них, зокрема розташовані з північно-західного боку, були обпалені. Це свідчить, що на склепінні могили після похорону було розкладено ритуальне багаття. На рівні давнього горизонту колоди, що утворювали склепіння, були оточені викидом з ями, товщина якого становила 0,8—1,4 м.

Чи було дерев'яне облічування у дромосі, який поступово розширювався та знижувався у напрямі до могили, нам з'ясувати не пощастило. На початку дромоса у його правій стіні була видовбана невеличка ніша (ширина 1,6, глибина близько 0,3, висота — 0,4 м), куди лише частково увійшло велике дерев'яне блюдо. На ньому було покладено жертвну їжу (голова коня, частина туші та кінцівки) та залізний ніж. Неподалік від цього місця знайдено

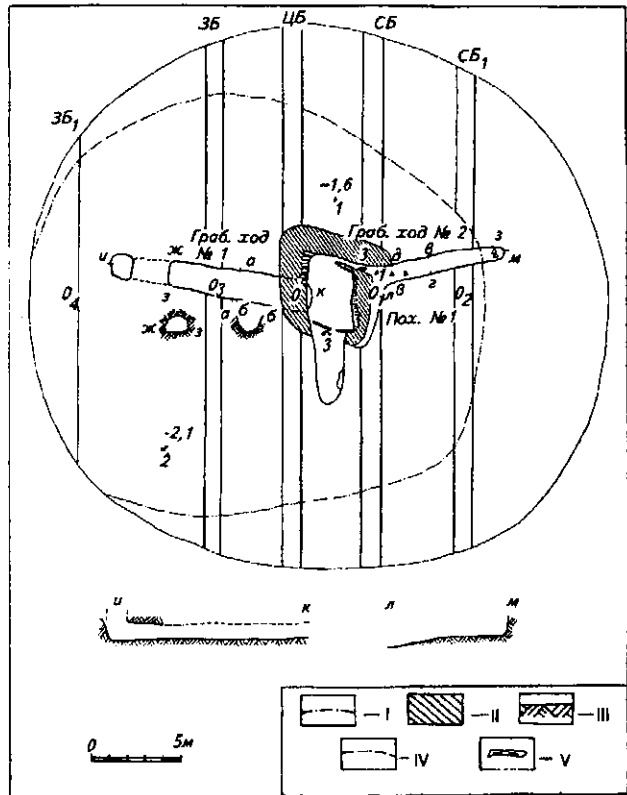


Рис. 5. Загальний план кургану № 2/1993 р. I — первинний насип; II — викид; III — материк; IV — невидима частина споруди; V — дерево перекриття. 1 — фрагмент лінійної посудини; 2 — кістки тварини; 3 — кістки людини.

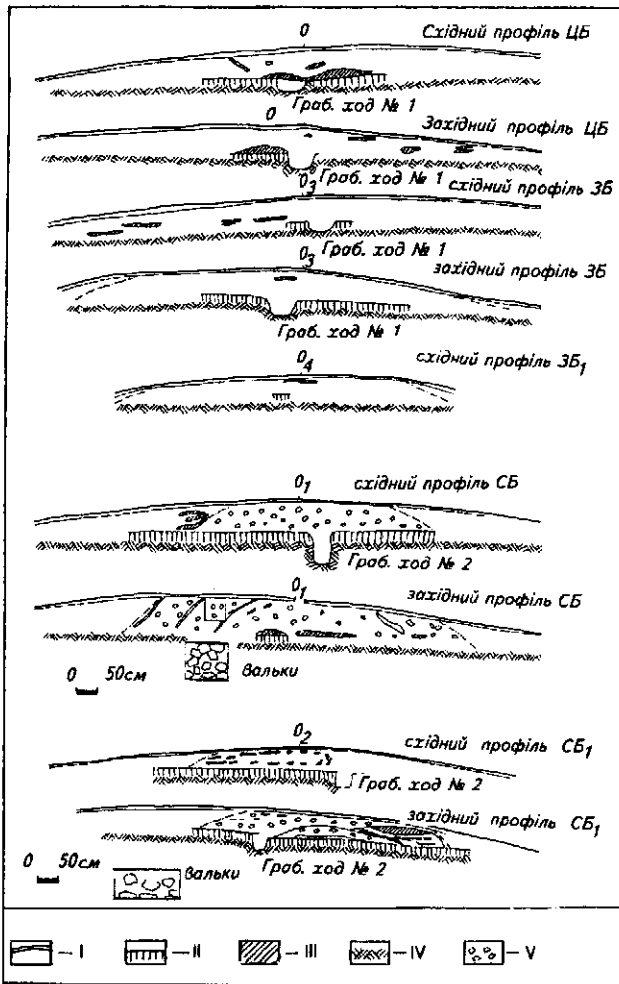


Рис. 6. Профілі насипу кургану № 2/1993 р. I — дерновий шар; II — стародавній чорнозем; III — материкова глина; IV — материк; V — вальки.

вався — на початку його ширина становила 1, а біля могили 1,7—1,8 м. Склепіння лазу мало аркоподібну форму, його висота була не менш ніж 0,8 м. У заповненні грабіжницького лазу знайдено стінки амфори, а на долівці лазу, біля самого входу до могили — 10 бронзових наконечників стріл, золота обкладка дерев'яної посудини, дві золоті прикраси жіночого головного убору.

Грабіжницький лаз № 2 вів до північно-східного кутка могили зі сходу. Він починався вертикальним колодязем, а потім поступово знижувався до поховальної споруди. Довжина лазу — 7,4, ширина — 0,9—1 м. Контури вертикального колодязя не простежувалися, його дно було заглиблене у материк на 0,2—0,4 м (1,5—1,7 м від поверхні насипу). На дні містилися два людські черепи: чоловіка та жінки, а по всій довжині лазу були розкидані людські кістки та уламки ліпного посуду.

Біля північно-східного кутка могили лаз розділявся на два рукави, що вели у південному (вздовж східної стіни ями) та західному (вздовж північної стіни) напрямках. Їх наявність свідчить про те, що під час пограбування могильна яма була вже заповнена землею. Південна ділянка сягала у довжину 4,8 і ширину — 1,2—1,4 м. На початку цієї ділянки, у заповненні лазу, знайдено нижні щелепи та кістки ніг людини, бронзова луска панцира.

фрагмент леза меча, залізна платівка від панцира, уламки залізних вудил та псаліїв та фрагмент намистини.

У кінці дромосу, біля входу до поховальної камери, виявлено *in situ* три пари псаліїв та двос вудил. Трохи далі знаходилися пряжка попруги та бронзовий наконечник стріли. У заповненні могили знайдено ще один наконечник, фрагменти ліпної кераміки та стінка амфори.

Могилу було пограбовано щонайменше двічі. Грабіжницький хід № 1 довжиною 11,2 м вів до могили із заходу. Він починався вертикальним колодязем прямокутної форми (1,2×1,3 м), глибина якого сягала близько 2,7 м від поверхні насипу. У його заповненні знайдено бронзовий наконечник стріли. Боковий лаз, який відокремлювався від колодязя, плавно підіймався до могили (перепад глибини поміж дном колодязя та долівкою могильної ями сягав 0,6—0,7 м та поступово розширювався

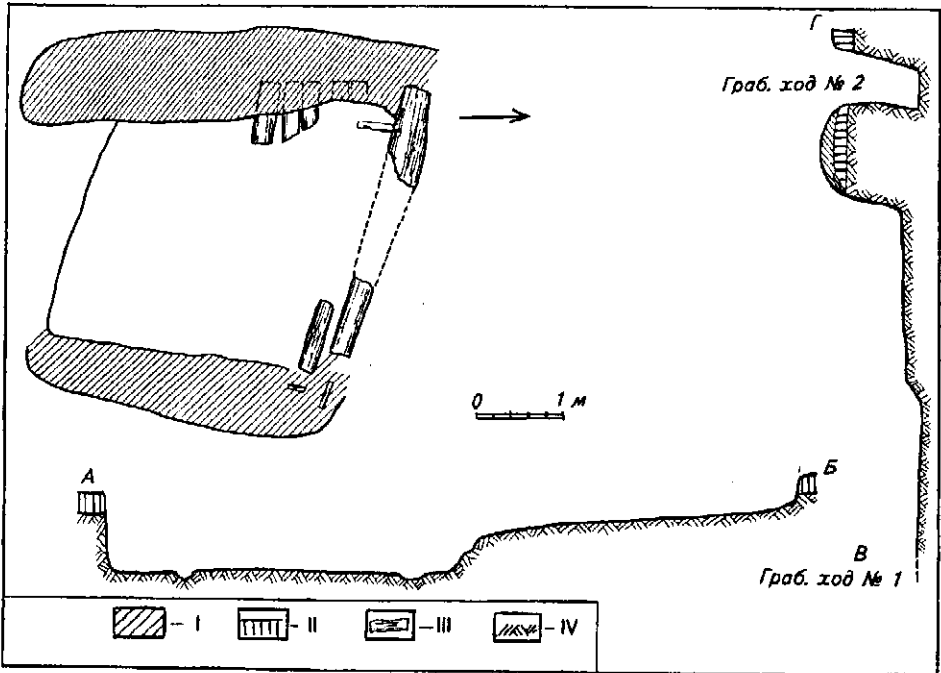


Рис. 7. Перекриття та розріз могильної ями кургану № 2/1993 р. I — викид з поховання; II — стародавній чернозем; III — дерево; IV — материк.

Західний відтинок ходу зруйнував північну стіну ями. Довжина цієї ділянки — 2,4, ширина — 0,7—1 м. Тут також виявлено кістки людини.

Ймовірно, що грабіжники у пошуках схованки видовбали і нішу глибиною 0,8 м у північно-західному кутку могили. Не виключено також, що могила була пограбована й втретє — через дромос. Про це може свідчити наявність деяких речей у його заповненні. Щодо хронології пограбувань, то грабіжницький хід № 2, безперечно, пізніший від першого.

Опишемо докладніше знахідки, виявлені у похованні:

1. Блюдо дерев'яне. Збереглося погано. Форма — овальна, розміри — 1,8×0,8—0,9 м.

2. Ніж залізний. Черешковий, з горбатою спинкою. Руків'я дерев'яне, кріпилося залізними заклепками. Довжина — 13, максимальна ширина — 2 см. На руків'ї збереглися рештки тканини, ймовірно — футляру (рис. 9, 21).

3. Уламок вістря меча. Довжина 8, ширина — 2 см. У перетині

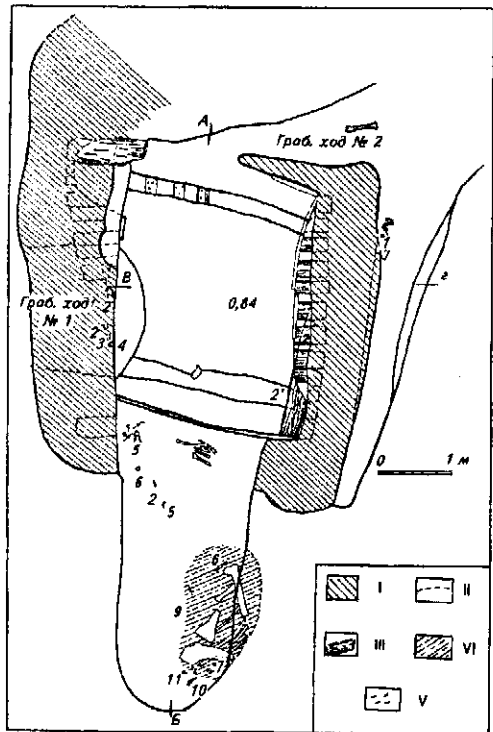


Рис. 8. План поховання у кургані № 2/1993 р. I — викид з поховання; II — невидима частина споруди, плах; III — обпалене дерево; IV — деревинний тлін; V — вугілля. 1 — бронзові платівки панцира; 2 — наконечники стріл; 3 — обивка дерев'яної чаші; 4 — уламки калафа; 5 — деталі кінської вузди; 6 — попружна пряжка; 7 — намистина; 8 — залізна платівка панцира; 9 — дерев'яне блюдо чи піднос; 10 — фрагмент меча; 11 — уламки вудил та псалів.

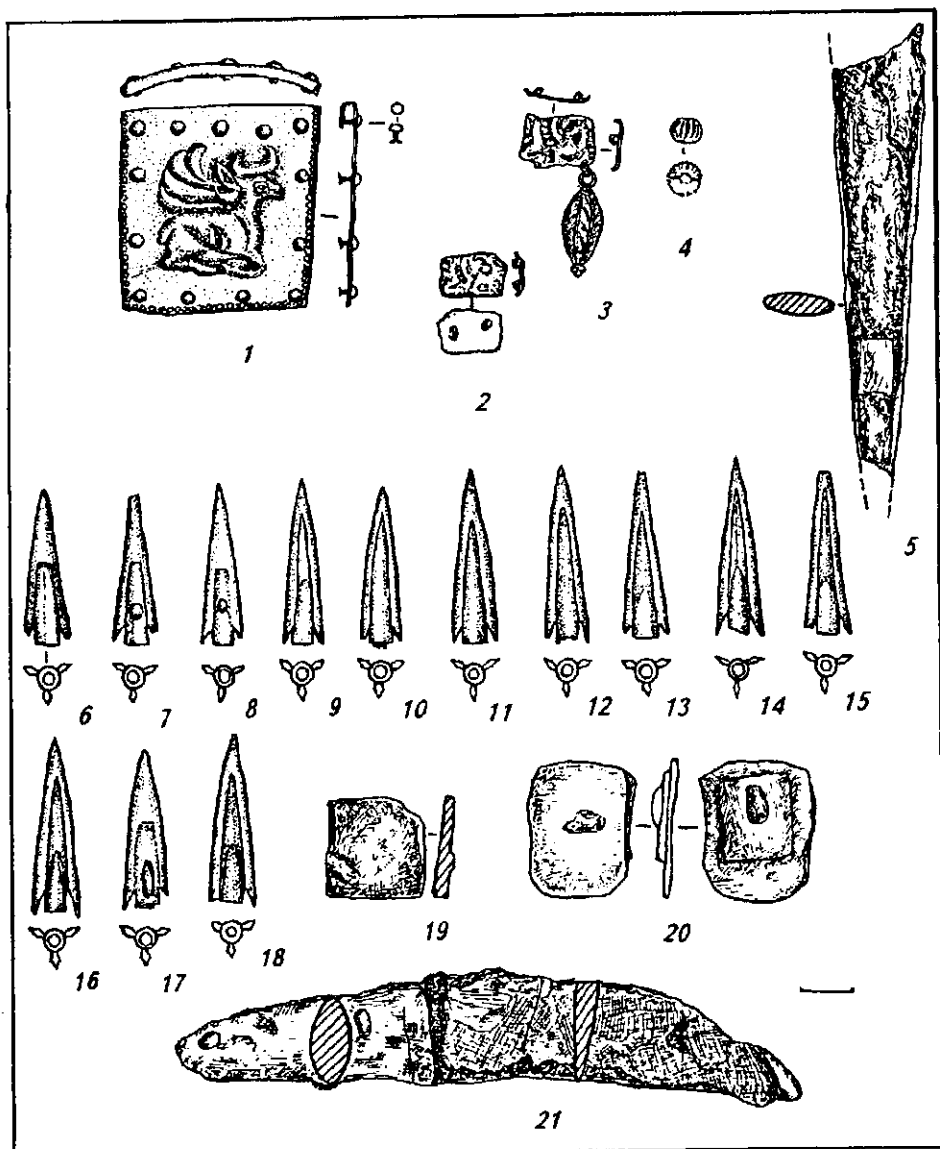


Рис. 9. Інвентар поховання у кургані № 2/1993 р.: 1 — золота обивка дерев'яної чаші; 2, 3 — золоті уламки калафа; 4 — пастова намистина; 5 — вістря залізного меча; 6—18 — бронзові наконечники стріл; 19 — залізна платівка панцира; 20 — бронзова платівка панцира; 21 — залізний ніж з дерев'яною ручкою.

має овальну форму. З обох боків залишилися рештки дерева від піхов (рис. 9, 5).

4. Платівка панцирна залізна. Форма прямокутна, одного кута закруглено. Розміри: 2,2×0,2 см (рис. 9, 19).

5. Уламки залізних дводирчастих псаліїв та вудил. Внаслідок сильної корозії форма та розміри не з'ясовані (рис. 10, 10).

6. Уламок намистини зі скляної пасти. Декорована впоперек неглибокими борозенками. Діаметр — 6, отвору — 2 мм (рис. 9, 4).

7. Псалії залізні дводирчасі (2 екз.). Мають вісімкоподібне потовщення посередині та S-подібну форму. На кінцях псалії розширюються. Довжина — 15,5 см (рис. 10, 1, 2).

8. Псалії залізні дводирчасі (2 екз.). За формою та розміром подібні першій парі (рис. 10, 3, 4).

9. Псалії залізни дводирчасті (2 екз.). Прямі, з вісімкоподібним потовщенням посередині. Фрагментовані. Довжина 16 та 7,7 см (рис. 10, 5, 6).

10. Вудила залізни однокільцеві (дві пари). Довжина 21,5 та 19,5 см (рис. 10, 8, 9).

11. Пряжка попруги бронзова. Форма прямокутна, має вигляд рамки з «язичком». 3,5×3,4 см (рис. 10, 7).

12. Вістря стріла бронзові, трилопатеві. Голівка трикутної форми, коротка втулка. 4 скз. мають на гранях ложки у вигляді букви «П», інші — у вигляді букви «Л». Висота — 3,1—3,4 см, діаметр втулки — 4 мм. У втулках деяких збереглися рештки держаків (рис. 9, 6—18).

13. Уламки ліпної кераміки (29 екз.). Збереглися уламки денця, вінець та стінок. Колір сірий, зовнішня поверхня трохи підлощена.

14. Уламки стінок червоноглиняної амфори (9 екз.).

15. Золота обкладка дерев'яної чаші. Форма прямокутна — 34,5×46 мм. Верхній край зігнуто. У центрі — рельєфне зображення оленя з розкидистими рогами та підібганими під тулуб ногами. З трьох боків платівка орнаментована пунсонним декором. Обкладка кріпилася до чаші за допомогою золотих цвяшків — 5 зверху, 4 знизу, та 2 по боках (рис. 9, 1).

16. Фрагмент золотого обідка калафа з підвіскою у вигляді амфори. Платівка прямокутної форми розміром 13×10 мм. Краї зігнуті. На зовнішньому боці — рельєфне зображення грифона з підібганими лапами. На зворотньому боці — дві петлі у вигляді кілця, за допомогою яких платівка кріпилася до основи. Амфороподібна підвіска — порожня, виготовлена з двох половинок. З'єднувалась з платівкою за допомогою кільця діаметром 3,5—4 мм (рис. 9, 3).

17. Фрагмент золотого обідка калафа. Подібний за формою та декором до першого. 12×8 мм (рис. 9, 2).

18. Луска панцира, бронзова. Три платівки, з'єднані між собою. Платівка, що збереглася найкраще, має прямокутну форму та розміри 2,7×2 мм (рис. 9, 20).

Якщо виходити з матеріалів поховання, а також з наявності кісток людей, які збереглися, у могилі було поховано дві особи — чоловік-воїн та жінка. Обидва — середнього віку. Інвентар поховання, зокрема золоті вироби, дають можливість датувати його другою половиною V ст. до н. е.

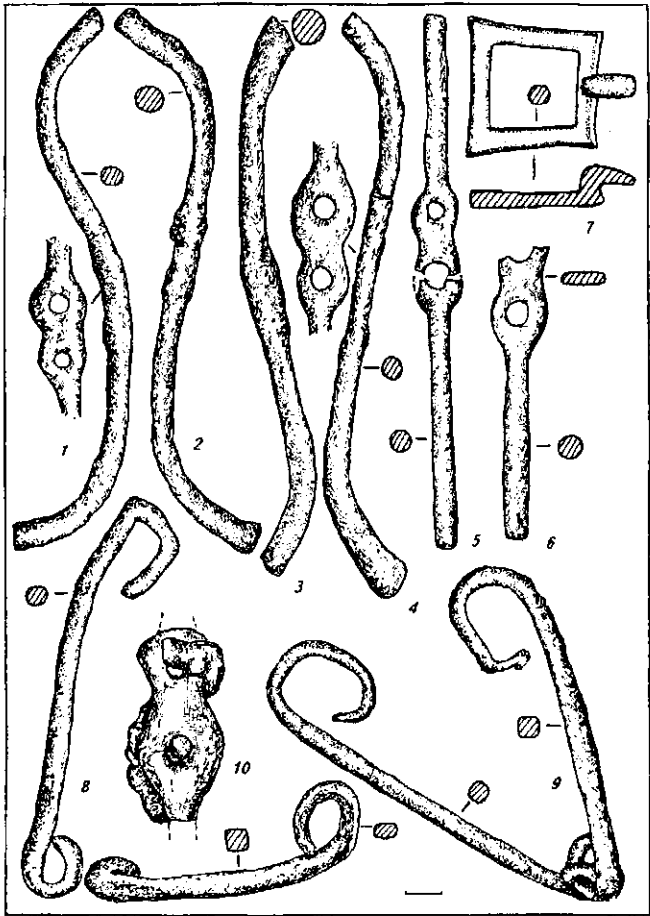


Рис. 10. Деталі кінської вузди з кургану № 2/1993 р.: 1—6, 10 — залізни псалії; 7 — бронзова пряжка попруги; 8, 9 — залізни вудила.

Примітки

¹ Шрамко Б. А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987. — С. 149—154.

² Ильинская В. А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. — К., 1968. — С. 25. — Рис. 13.

В. Ю. Мурзин, Р. Ролле, С. А. Скорый

ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕРЕЩЕПИНСКОГО КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА

В публикации рассматриваются материалы двух курганов скифского времени, исследованных в урочище Перещепино — местности, расположенной к северо-западу от Западного Бельского городища. Первый из них датируется VII в. до н. э. Интересной деталью зафиксированного здесь погребального обряда является наличие в могиле в качестве напутственной пищи целой туши телятны. Второй курган относится к более позднему времени — V в. до н. э. Погребение было совершено в деревянном склепе, сооруженном в грунтовой яме с дромосом. Среди сохранившегося инвентаря наибольшего внимания заслуживают золотая обкладка деревянной чаши с рельефным изображением оленя и золотые детали женского головного убора — калафа.

V. Yu. Murzin, R. Rolle, S. A. Skory

STUDY OF THE PERESHCHEPINO BURIAL MOUND

The paper deals with findings of two burial mounds of the Scythian time studied in the natural landmark Pereshchepino, locality northwards of the Western Belsk settlement. The first mound is dated the 7th cent. B. C. It is characterized by an interesting peculiarity of the burial rite: a whole carcass of a calf in the grave as a parting food. The second mound is attributed to the later period: the 5th cent. B. C. The burial was made in a wooden vault built in a soil pit with dromos. Among the stock preserved it is worth mentioning a golden facing of a wooden bowl with an embossed image of a deer and golden parts of a chalaf, a female head-dress.

Одержано 20.10.93.

ОСТЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ ІЗ КУЛЬТОВИХ КОМПЛЕКСІВ ОЛЬВІЇ

О. П. Журавльов, О. В. Маркова

У статті подається характеристика та порівняльний аналіз остеологічного матеріалу із культових комплексів Ольвії — бопротів.

Незважаючи на багаторічні дослідження остеологічних матеріалів з Ольвії, кістковим решткам, знайденим у культових комплексах уваги практично не приділялось. Здебільшого, вивчався матеріал з культурних шарів різних історичних періодів. У той же час культові комплекси можуть дати певну інформацію про релігійні уявлення населення Ольвії, наприклад: які саме тварини приносилися в жертву богам і наскільки склад жертвопринесень відрізнявся від повсякденної їжі. З'ясуванню цих питань і присвячена дана стаття, де вперше подається характеристика остеологічних матеріалів із культових